

NOVI NALAZI S GRAČIĆA U ŽRNOVNICI I PITANJE
UBIKACIJE *UNIONE ID EST MUSARO*
(Anon. Rav., *Cosmog.* 4, 16)

DRAŽEN MARŠIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 904:737](497.5 Žrnovnica)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1995-10-25
Received

Brdo Gračić (131 m) najznačajniji je arheološki lokalitet u Žrnovnici. Kontinuitet života na tom prostoru ide od prahistorije do današnjih dana. Najveći broj arheoloških nalaza potječe iz antike, iz vremena principata i dominata. Autor raspravlja o nalazima kasnoantičkog novca i ulomcima kamenog crkvenog namještaja. Oni su dokaz postojanja značajnog kasnoantičkog naselja (refugija) i ranokršćanske crkve na mjestu današnje Crkve sv. Mihovila. Važnost i naseljenost ovog položaja i u kasnijim vremenima, u doba predromanike, pokazuju nalazi ranosrednjovjekovnog nakita.

Arheološki ostaci uspoređuju se s jedinim povijesnim vrelom koji spominje dvije kasnoantičke civitates - *Gedate* i *Unione id est Musaro* - uz prometni pravac koji je išao kroz srednja Poljica i silazio na more kod Stobreča (Anonimni Ravenjanin, *Cosmographia* 4, 16 i 5, 14). Na osnovi ubikacije *Gedate* u Gata kod Omiša i arheološke slike na terenu autor smatra da se Gračić nedvojbeno mora identificirati s jednim od naselja iz Ravenjaninove ekvacije *Unione id est Musaro*. *Unione* najvjerojatnije treba tražiti na mjestu Žrnovnice ili Srinjina, dok bi ime *Musaro* najbolje odgovaralo položaju Gračića.

Lokalitet Gračić nalazi se 4 km udaljen od Jadranske magistrale i ušća rijeke Žrnovnice, na prvom kilometru puta koji od središta mjesta Žrnovnice vodi za selo Sitno Gornje. Smjestio se na južnim padinama Mosora, na mjestu na kome on strmo se spuštajući do rijeke Žrnovnice, tvori oveći plato nadmorske visine 131 m (sl. 1. i 2., T. I, 1.). Njegove južne padine, kamenite i strme, prirodna su barijera pa mu je prilaz s te strane nemoguć. Sa zapadne strane uspon na plato otežava korito potoka Slatka a s istočne potoka Tribište. Drugim riječima, Gračić predstavlja dobar primjer izvanredno zaštićenog i prirodno branjenog uzvišenja.

Pristup Gračiću najlakši je sa sjeverne strane, gdje se on blago naslanja na južne pristranke Mosora i stoga nema izgled klasičnoga gradinskog naselja. Položaj Gračića ipak je izrazito dominantan i u vojnom pogledu važan. S njega se kontrolira cijela dolina rijeke Žrnovnice do pete brda Perun gdje ona skreće prema moru, te put koji vodi u unutrašnjost gornjih Poljica.

Iz Žrnovnice potječe mnoštvo arheološkog, uglavnom antičkog materijala, nađenog na četiri lokaliteta: u okolici današnje župne crkve Blažene Djevice Marije,¹ na Vrbovniku² (koji se međutim nalazi nešto dalje, 1 km od Žrnovnice prema Stobreču), oko Crkve sv. Ante na Privoru³ i na Gračiću (sl. 1.).

Većina nalaza s Gračića nađena je na središnjem dijelu platoa, oko crkvice Sv. Mihovil ili na njegovim pristrancima. Tu su pri obradi zemlje u prošlom stoljeću nađeni grobovi sa stelama ili titulusima,⁴ podnice od mozaika, ulomci mramora i porfira, mnoštvo sitnog materijala - gema, lucerni, četvrtastih brončanih utega, staklenih posuda (najčešće balsamarija), karika od staklene paste, ulomaka amfori i lekitosa.⁵ Naročito su značajni pronađeni primjerci skulpture - jedna mramorna statuica,⁶ figurica od terakote,⁷ fragmenti monumentalne mramorne statue, vjerojatno Venere.⁸ Najbrojniju grupu nalaza čine tegule sa žigovima raznih tvornica - PANSIANA, TI. CLAUDI PANSIANA, NER. CLAUDI PANSIANA, FAUST, SOLONAS, Q. CLODI AMBROSI, TIB. VETTI AVITANA, COPPIU itd.

S Gračića vjerojatno potječu i neki sarkofazi odneseni u Žrnovnicu i priklesani u kamenice za ulje.⁹ Jedan od njih danas je u Sinovčićima na lokalitetu Dvori,¹⁰ dužine 203, širine 71 i visine 55 cm, s karakterističnim žlijebom za poklopac, i proširenjem na dnu sanduka (T. I., 2.); dok je dno jednoga, čini se, uzidano u pločnik ispred oltara crkvice Sv. Mihovil.

Nažalost svi ti predmeti slučajni su nalazi, jer na Gračiću nisu nikada vršena sustavna istraživanja. Lokalitetu se naročito prestala pridavati pozornost nakon

¹ F. BULIĆ, 1899, 52 n. 2632 (=CIL III, 14232²), n. 2633, n. 2634; ISTI, 1900, 57 n. 2766+2631 (=CIL III, 14648); ISTI, 1904, 104 n. 3267; ISTI, 1908, 73 n. 3514 A; M. ABRAMIĆ, 1927, 83 bilj. 10. Možda su s istog mjesta i neobjavljeni natpisi iz Arheološkog muzeja u Splitu (dalje AMS), Kat. A br. 5104, 5105, 5106.

² F. BULIĆ, 1901, 34 n. 2890 (=CIL III, 14651), 35 n. 2895 (=CIL III, 14642), 36 n. 2899, 2914 (=CIL III, 14643), 37 n. 2916 (=CIL III, 14654).

³ S. RUTAR, 1888, 183.

⁴ F. BULIĆ, 1885, 42 n. 141 (=CIL III, 8519); ISTI, 1888, 101 n. 59 (=CIL III, 8560), n. 60 (=CIL III, 8563), n. 61 (=CIL III, 8558), n. 62 (=CIL III, 8564), n. 63 (=CIL III, 8559+8563), n. 64 (=CIL III, 8537), n. 65 (=CIL III, 557+8537), n. 66 (=CIL III, 8536=14233³), 100 n. 57 (=CIL III, 8562), n. 58 (=CIL III, 8542); ISTI, 1893, 32 n. 9/1841 (=CIL III, 12189), 164 n. 124 (=CIL III, 13890=8542), 165 n. 125 (=CIL III, 13892), n. 126 (=CIL III, 13891=8563); ISTI, 1895, 149; ISTI, 1900, 56 n. 2771 (=CIL III, 14656), n. 2695 (=CIL III, 14659); ISTI, 1908, 74 n. 3826 A. F. BULIĆ, 1901, 38, bilj. 1, donosi 16 natpisa sa Gračića. Za dva griješi: CIL III, 14653 (BASD, 23, 1900, 55 n. 2767) i CIL III, 14655 (BASD, 24, 1901, 106 n. 2878) su iz Srinjina. Natpise CIL III, 14416b i 14422 koje Bulić donosi kao natpise sa Gračića također nisam uspio naći ni u BASD-u niti u CIL-u.

⁵ S. RUTAR, 1888, 184.

⁶ Danas u AMS Kat. B br. 123.

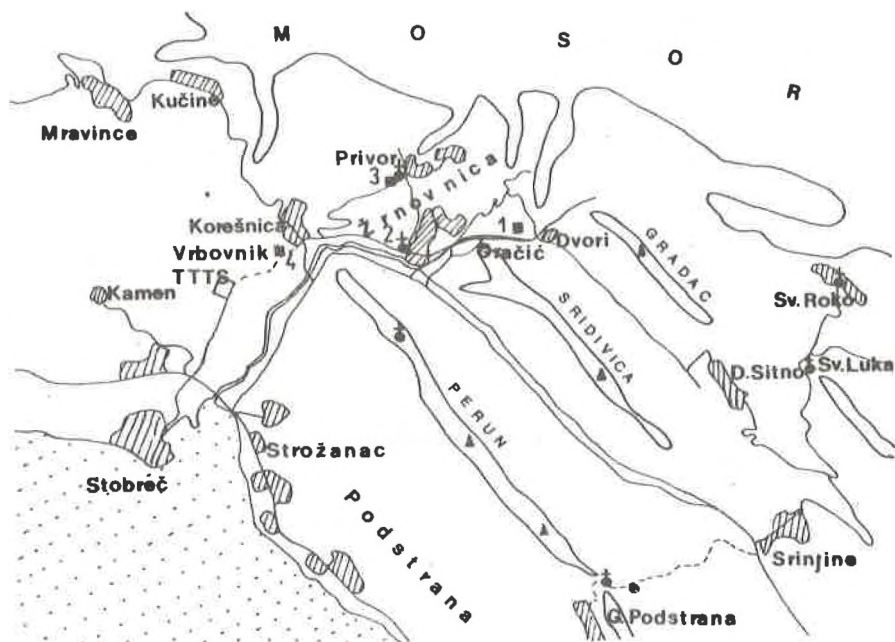
⁷ Kat. Fb br. 599.

⁸ Kat. C br. 182.

⁹ S. RUTAR, 1888, 184.

¹⁰ N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, 1966, 251.

Drugog svjetskog rata. Prestankom obrađivanja poljoprivrednih čestica izrasla je gusta borova šuma koja danas potpuno skriva pogled na lokalitet, crkvicu Sv. Mihovil iz 13.-14. stoljeća¹¹ (T. II., 1.) i velike gomile klesanaca nerijetko megalitskih dimenzija, u narodu zvane Mirine.



Sl. 1. Karta rasprostranjenosti antičkih spomenika s područja Žrnovnice: 1. Gračić; 2. Crkva Blažene Djevice Marije; 3. Sv. Ante u Privoru; 4. Vrbovnik.

Fig. 1. Distribution map of Roman monuments in Žrnovnica region: 1. Gračić; 2. Blessed Virgin Mary Church; 3. St. Anthony Church in Privor; Vrbovnik.

Problem koji je do danas ostao otvoren jest pitanje je li Gračić bio naseljen i u prahistoriji, tj. treba li na njemu tražiti gradinsko naselje?

S obzirom na položaj i bogatstvo antičkih ostataka davno je uočeno da se na ovoj lokaciji moralo nalaziti značajno rimsko naselje obrambenog karaktera.¹² Činjenica da većina arheoloških nalaza potječe sa sjeverne padine najviše uzvisine Gračića (131 m), a ne s njegova samog vrha, jasno pokazuje da antičko naselje vjerojatno nastaje uz trasu ceste koja je ovuda morala prolaziti prema unutrašnjosti srednjih Poljica. Položaj prahistorijskog lokaliteta bio bi najlogičniji na samom vrhu brežuljka, jer je on i najlakše branjiv. Na tom mjestu, međutim, nema ostataka suhozidnih bedema a rijetki su i ostaci koji bi se mogli pripisati prahistorijskom naselju.

¹¹ ISTA, 1966, 254.

¹² S. RUTAR, 1888, 183.

Od ranije zabilježen je u literaturi tek nalaz kremenog nožića kestenaste boje, dužine 5 cm, nađen 1923. godine,¹³ a sam autor ovih redaka i kolega M. Lozo pronašli su tokom jednog od mnogobrojnih rekognosciranja ulomak prahistorijskog žrnjva nedaleko od crkvice Sv. Mihovil. Prahistorijske keramike nismo našli. Od keramike razasute po površini vidljivi su fragmenti domaće keramike (?), kasnoantičke keramike sjevernoafričkih i egejskih radionica rađene od crvene gline, te rebraste keramike.

Unatoč ovim oskudnim ostacima, koji bi se mogli pripisati predrimskom naselju, mislim da je realno pretpostaviti jedno vrlo važno gradinsko naselje na Gračiću, prije svega zbog njegova izvanrednog položaja, koje je u određenim okolnostima moglo zadobiti atribute i centralnog naselja jedne šire teritorijalne zajednice (Pituntina?).

Dok su najbliža gradinska naselja, ona na susjednim brdima, Gradac i Sridivica¹⁴ izrazita pastirska željeznodobna staništa, udaljena od glavnih putova i plodnih površina, naselje na Gračiću imalo je sve preduvjete za nesmetan život i razvitak. Nalazilo se blizu važnog prometnog pravca,¹⁵ živih izvora vode (Žrnovnica i prije spomenuti potoci Slatka i Tribište), terasastog plodnog zemljišta, a i obrana nije predstavljala veći problem - trebalo je samo izraditi obrambeni bedem sa sjeverne strane brežuljka.

Život na Gračiću traje kroz cijelu antiku, o čemu svjedoče sve vrste ukopa - grobovi sa žarama, zidane grobnice pokrivene pločama i sarkofazi. U sljedećem dijelu teksta ograničit ćemo se uglavnom na kasnoantičke nalaze jer oni oslikavaju vrijeme kad je naselje na Gračiću doživjelo najveći procvat.

Dok su ranokršćanski grobovi ukopavani oko same crkvice Sv. Mihovil, antički grobovi nađeni su i na platou oko crkve, ali većinom između litica na sjevernoj, zapadnoj i istočnoj padini brda, što znači da su za tu svrhu iskorištavani prirodni usjeci i škripovi. Najveći broj grobova stradao je tijekom 19. stoljeća pa donedavno nije bila poznata nijedna grobna cjelina. 1993. autor ovih redaka prikupio je topografske podatke o nekoliko grobova i o njihovim priložima, nažalost i u ovom slučaju tek nakon njihova uništenja. Priloge su činile keramičke i staklene posude, novac, i u jednom slučaju koštane igle ukosnice.

Jedan od grobova našao je prilikom gradnje svoje kuće 1985./6., na zapadnoj padini Gračića, Antun Dužević (sl. 2., br. 1.). Kao prilog u njemu se nalazilo desetak brončanih novčića, danas većim dijelom izgubljenih. Sačuvali u se tek sesterciji Gordijana III., Maksimina i jedan nečitak as (Kat. br. 2., 3. i 4.).¹⁶ Grob se po svemu sudeći može datirati u polovicu 3. stoljeća.

Na susjednoj parceli, vlasnika Davida Javorčića, također je prilikom gradnje kuće i pri obradi zemlje nađen veći broj novčića (sl. 2., br. 3.) koji svi, osim asa

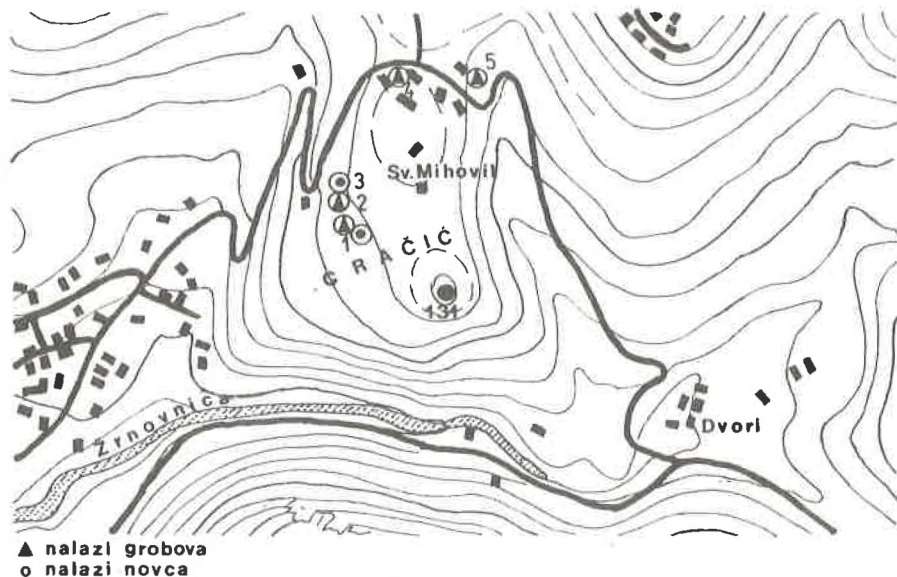
¹³ Danas u AMS Kat. N br. 418.

¹⁴ Gradine na Gradcu i dvije na Sridivici imaju sačuvane bedeme i nisu dokumentirane.

¹⁵ Iz Žrnovnice su dalje u unutrašnjost vodila dva puta. Jedan je išao u pravcu današnjih Srinjina a drugi u smjeru Sitnog i Dubrave. Ovaj drugi imao je najvjerojatnije dva odvojka. Jedan treba tražiti na trasi današnje ceste koja lijevom obalom Žrnovnice ide od tog mjesta do lokaliteta Dvori i dalje prema Sitnom, dok je drugi, važniji, išao desnom obalom rijeke, penjući se od mjesta Žrnovnice do Gračića, da bi se onda spuštajući se u pravcu Dvora, negdje istočnije od njih, spajao s prvim odvojkom. Na taj način s Gračića je bilo moguće kontrolirati oba smjera.

¹⁶ Novac br. 2. i 4. danas je u vlasništvu Antuna Duževića a br. 3. Joze Javorčića.

Antonina Pija (Kat. br. 1.), pripadaju 4. stoljeću (Kat. br. 5.-16.).¹⁷ Spomenuti je pronašao i fragmente nekoliko kamenih urni, dvije tegule sa žigovima PANSIANA i GN. FAUST. Između parcela Antuna Duževića i Davida Javorčića otkriven je grob koji je s tri strane bio okružen živcem a s jedne ozidan (sl. 2., br. 2.). Po pričanju mještana skelet je bio položen u sjedećem stavu sa zgrčenim nogama (?) a na jednoj ruci je imao brončanu narukvicu. Ostala dva groba nađena su jedan na sjeverozapadnoj a drugi na sjeveroistočnoj padini Gračića. U prvome je, na lokalitetu Raskrižje (sl. 2., br. 4.), Stipe Amižić pronašao uz pokojnika staklenu posudu, vjerojtno balsamarij, a u drugom, ženskom (sl. 2., br. 5.) je Josip Javorčić našao dvije koštane igle ukosnice.¹⁸ Oba groba bila su zidana. Nešto niže od drugoga groba s koštanim ukosnicama, na mjestu na kome cesta preko mosta naglo zakreće prema jugoistoku i Dvorima, nađeni su i grobovi u običnim zemljanim rakama.



Sl. 2. Karta Gračića s položajem antičkih grobova i nalazima novca.

Fig. 2. Map of Gračić: positions of Roman graves and of coin-finds spots.

¹⁷ Danas u vlasništvu Tomislava Javorčića.

¹⁸ Kat. AMS K br. 1206 i 1207.

a) *Novac*

Kako smo vidjeli, većinu nalaza iz grobova i oko njih s Gračića predstavljaju kasnoantički novci. Od kolegice V. Delonge saznao sam da su prilikom reambulacije ovog lokaliteta ona i T. Burić pronašli također jedan brončani novčić, iz 4. stoljeća, dok se u katalogu novca Arheološkog muzeja u Splitu (Kat. L br. 15.) čuva jedan zlatnik Konstancija II., nađen negdje na prostoru Žrnovnice, najvjerojatnije upravo na Gračiću. Zbog bojazni da se ovom novcu, danas u privatnom vlasništvu, ne izgubi trag, na ovom mjestu donosimo njegov opis u cjelosti:

1. Antonin Pije (138.-151.)

Av. ANTONINUS AUG PIUS PPTRP XII / Bista cara nalijevo s lovorovim vijencem na glavi.

Rv. FELICITAS AUG COS III / Felicitas okrenuta nalijevo, u lijevoj ruci drži rog izobilja, u desnoj žezlo. Okolo SC (senatus consulto).

10,20 gr.; d. 29 mm; orij. 11 h; As - Rim 148/9. (RIC 860 c).

2. ?

Av. Nečitak¹⁹ / Bista cara nalijevo

Rv. Nečitak / Možda HILA-RI-TAS SC ; Hilaritas okrenuta nadesno, u desnoj ruci drži palmu, u lijevoj rog izobilja (?).

7,35 gr.; d. 13 mm; orij. 11 h; As - Rim.²⁰

3. Maksimin (235.-238.)

Av. IMP MAXIMINUS PIUS AUG / Poprsje cara nalijevo s plaštom i lovorovim vijencem na glavi.

Rv. PAX AUGUSTI / Paks stoji okrenut nadesno, u desnoj ruci drži grančicu masline, u lijevoj žezlo. Preko lijevog ramena mu je prebačena hlamida. Okolo SC (senatus consulto) 19,20 gr.; d. 30 mm; orij. 12 h; Sestercij - Rim 235.-238. (RIC 81).

4. Gordijan III. (238.-244.)

Av. IMP GORDIANUS PIUS FEL AUG / Poprsje cara nalijevo s plaštom i lovorovim vijencem na glavi.

Rv. PMTRP III COS II PP / Car okrenut nalijevo, u desnoj ruci drži koplje, u lijevoj jabuku. Okolo SC (senatus consulto).

19,95 gr.; d. 30 mm; orij. 1 h; Sestercij - Rim 241./2. (RIC 306a).

5. Konstancije Klor (293.-306.)

Av. CONSTANTIVS NOB CAES / Bista cara nalijevo, s lovorovim vijencem na glavi.

Rv. GENIO POP-ULI ROMANI / Nagi Genij stoji okrenut na desno. U desnoj ruci drži pateru a u lijevoj rog izobilja. Preko lijevog ramena prebačena mu je hlamida a na glavi modij. Kovnica - SISG.

9,25 gr.; d. 27 mm; orij. 12 h; Folis - Sisak 299. (RIC 109a).

¹⁹ Najvjerojatnije se radi o novcu Marka Aurelija (161.-180.) ili Komodu (180.-192.). Ako se radi o Marku Aureliju tada bi na aversu stajala jedna od sljedećih legendi: AURELIUS CAESAR AUG PPIF COS ili COS III; ako je Komod: I. AUREL. COMMODO CAES AUG FIL GERM SARM, COMMODO CAES AUG FIL GERM SARM; ista ali sa COS.

²⁰ Novac Marka Aurelija s prvim aversom kovan je od 140. do 144. (*Roman Imperial Coinage* 1236) a s drugim 145. godine (*Roman Imperial Coinage* 1242). Komodovi novci s prvim aversom kovani su od 175. do 176. godine (*Roman Imperial Coinage* 1523), drugi u istom razdoblju (*Roman Imperial Coinage* 1537) a treći 176. godine (*Roman Imperial Coinage* 1547).

6. Licinije I. (308.-324.)

Av. IMP LIC LICINIUS PF AUG / Bista cara nadesno, s dijademom na glavi.

Rv. IOVI CONS-ERVATORI / Jupiter stoji nadesno, u lijevoj ruci drži žezlo a u desnoj Viktoriju na globusu. Desno do nogu je orao. Kovnica - SISA.

3,18 gr.; d. 20 mm; orij. 5 h; Folis - Sisak 313.-315. (RIC 8).

7. Licinije II. (317.-324.)

Av. DN VAL LICLICINIUS NOB C / Poprsje cara nadesno, s lovorovim vijencem na glavi.

Rv. IOVI CONS-ERVATORI CAESS / Kao br. 6. Kovnica - SMANTD.

2,33 gr.; d. 18 mm; orij. 11 h; AE 3 - Antiohija 317.-320. (RIC 29).

8. Krisp (317.-326.)

Av. CRISPUS NOB CAES / Poprsje cara nalijevo s plaštom i lovorovim vijencem na glavi.

Rv. CAESARUM NOSTRORUM / Unutar lovorova vijenca VOT X. Kovnica - RT.

2,75 gr.; d. 18 mm; orij. 12 h; AE 3 - Rim 321. (RIC 238).

9. Konstantin I. Veliki (307.-337.)

Av. COSTAN-TINUS AUG / Bista cara nalijevo, s dijademom.

Rv. DN CONSTANTINI MAX AUG / Unutar lovorova vijenca VOT XXX. Kovnica - SMHG.

1,85 gr.; d. 19 mm; orij. 3 h; AE 3 - Herakleja 325.-326. (RIC 70).

10. Konstantin I. Veliki

Av. DV CONSTANTINUS PT AUGG / Glava cara pokrivena velom, okrenuta nalijevo.

Rv. Konstantin galopira u kvadrigi. Božja ruka pružena prema njemu. Kovnica nečitka.

1,46 gr.; d. 14 mm; orij. 12 h; Konsekracijski folis - 337.-341.

11. Konstantin II. (337.-340.)

Av. CONSTANTINUS IVN NOB C / Poprsje cara nalijevo, s dijademom.

Rv. GLORIA EXERCITUS / Dva vojnika okrenuta jedan prema drugom drže po koplje a između dva veksiluma. Kovnica SMK?

1,35 gr.; d. 17 mm; orij. 6 h; AE3/4 - Kizik 330.-334.

12. Konstancije II. (337.-361.)

Av. FL IUL CONSTANTIUS NOB C / Poprsje cara nalijevo, s plaštom i lovorovim vijencem.

Rv. GLORIA EXERCITUS / Dva vojnika okrenuta jedan prema drugome drže po koplje a između veksilum. Kovnica - SMKb.

1,64 gr.; d. 16 mm; orij. 11 h; AE 3/4 - Kizik 336.-337. (RIC 139).

13. Konstancije II.

Av. DN CONSTAN-TIUS PF AUG / Poprsje cara nalijevo s plaštom i dijademom.

Rv. CONCORDIA MILITUM / Car u vojnoj odjeći okrenut desno drži dva veksiluma. Kovnica AESIS*.

4,0 gr.; d. 22 mm; orij. 1 h; Centenionalis - Sisak 350. g. (RIC 284).

14. Konstancije II.

Av. DN CONSTAN-TIUS PF AUG / Poprsje cara nalijevo, s dijademom.

Rv. FEL TEMP REPARATIO / Vojnik okrenut nalijevo probada posmulog konjanika. Kovnica BSIRM.

2,075 gr.; d. 18 mm; orij. 4 h; AE 3 - Sirmij 351.-355. (RIC 48).

15. Konstans (337.-350.)

Av. CONSTAN-S PF AUG / Poprsje cara nalijevo, s plaštom i dijademom.

Rv. GLOR-IA EXERC-ITUS / Kao br. 12. Kovnica - ASIS.

1,15 gr.; d. 16 mm; orij. 7 h; reducirani folis - Sisak 337.-340. (RIC 99).

16. Gracijan (367.-383.)

Av. DN GRATIA-NUS PF AUG / Poprsje cara nalijevo, s plaštom i dijademom.

Rv. REPARATIO-REI PUB / Car okrenut nadesno u lijevoj ruci drži Viktoriju a desnu mu ljubi mala figura na koljenima. Kovnica SMRB.

4,45 gr.; d. 22 mm; orij. 6 h; AE 2 - Rim 378.-383. (RIC 43a).

Najveći dio novca je iz 4. stoljeća (jedanaest primjeraka). Novci br. 1. i 2. su iz 2. stoljeća a br. 3.-5. iz 3. stoljeća. Najbrojniji su novci rimske (br. 1.-4., 8. i 16.) i sisačke kovnice (br. 5.-6., 13. i 15.). Sa dva primjerka zastupljena je kovnica Kizika (br. 11. i 12.). Sa po jednim novcem su zastupljene ostale kovnice - Antiohija (br. 7.), Herakleja (br. 9.) i Sirmij (br. 14.). Na jednom novcu, točnije konsekracijskom folisu Konstantina Velikog (br. 10.) kovnica nije čitka.

b) Ulomci ranokršćanskog crkvenog namještaja

Drugu skupinu arheoloških nalaza s Gračića predstavljali bi ulomci kamenoga crkvenog namještaja nađeni oko crkvice Sv. Mihovil, koji dokazuju postojanje starije ranokršćanske građevine na njenu mjestu.

Jedan od ulomaka, uzidan kao spolia na pročelju crkve, iznad glavnih ulaznih vrata i nadvratnika s motivom triju križeva pod arkadama, poznat je već od ranije.²¹ Radi se o fragmentu ploče oltarne pregrade s veoma čestim motivom u repertoaru starokršćanske umjetnosti, motivom ribljih ljuske - *squammae* (T. II., 2). Motiv skvame vrlo je čest na širem području Salone i u ostalim dijelovima Dalmacije. Javlja se ne samo na plutejima, tranzenama, dakle dijelovima kamene plastike nego i na ranokršćanskim mozaicima.²² Na plutejima ona se javlja kao glavni ornament na prednjoj strani ali i kao demodirani motiv na zadnjoj strani ploče.²³ Čini se da se motiv skvame najprije pojavljuje na tranzenama, a od 5. stoljeća javlja se i na oltarnoj pregradi. Najveći broj njih se datira od druge polovice 5. do druge polovice 6. stoljeća.²⁴ Ponekad se isti motiv na tlu Italije javlja i u 7. i 8. stoljeću, ali u nešto izmjenjenijem obliku, kao derivat iz osnovnog jednostruko ili dvostruko profiliranog tipa. Motiv skvame na fragmentu iz Sv. Mihovila izveden je upravo jednostavnom profilacijom, pa ga se može datirati u drugu polovicu 5. ili, što je vjerojatnije, u 6. stoljeće.

Drugi ulomak, također pluteja, dimenzija 25 x 23 x 8,5 cm, našao je prije nekoliko godina kolega F. Buškariol.²⁵ Kao i prethodni i ovaj je izrađen od

²¹ N. BEZIĆ-BOŽANIĆ, 1966, 254 i d.

²² E. DYGGVE - R. EGGER, 1939, 68 Abb. 90, 69 Abb. 91 i 70 Abb. 93.

²³ Takvu situaciju susrećemo na primjer na fragmentu pluteja iz Posedarja, trenutno u Žarištu znanstvene rasprave, koji na prednjoj strani ima motiv kantarosa iz kojeg izbijaju lozice s listovima i grozdovima, a na stražnjoj motiv squame. A. UGLEŠIĆ, 1993, 151-152 i sl. 2 i 3; P. VEŽIĆ, 1992, 291-299, T. Ia i Ib.

²⁴ *Corpus della scultura altomedievale*, 1974, passim; 1981 passim.

²⁵ Fragment nije upisan u inventarnu knjigu AMS te je uslijed smrti F. Buškariola ostao u njegovoj radnoj sobi. Usmenim priopćenjem kolege M. Loze saznao sam da je s Gračića, na čemu mu srdačno zahvaljujem.

sitnozmatog vapnenca sivkaste boje. Na prednjoj strani pluteja prikazan je križ u plitkom reljefu, s neznatno proširenim krajevima. Nažalost, sačuvao se samo donji dio okomite haste križa, dok je ostali dio pluteja razbijen (sl. 3., 1.). Kao najbliže analogije možemo navesti npr. pluteje sa sličnim prikazima križa, i reljefnim kao na ovom i onima urezanim, koji su krasili unutrašnjost križne bazilike u Saloni a datiraju se od kraja 5. stoljeća, ili pluteje iz bazilike na Klapavicama kod Klisa.²⁶ Slično su isklesani i križevi na fragmentima pluteja iz Crkve Gospe od Karmela u Stobreču, datiranim u 5.-6. stoljeće,²⁷ osim što je kraj haste križa dodatno ukrašen graviranim linijama u obliku trokuta. Nešto plići reljefni križ nalazimo i na ulomcima reljefne ploče, nepoznate namjene, iz crkve u Gatima.²⁸ Sličnih primjera nalazimo i na raznim motivima križa s tla Italije a ovdje ćemo spomenuti samo neke: plutej s motivom *crux coronata* iz Crkve S. Maria in Cosmedin u Rimu iz 6. stoljeća,²⁹ plutej s Kristovim monogramom i križevima sa strane iz crkve S. Eufemia u Gradu iz 6. stoljeća³⁰ i plutej s motivom križa na prednjoj i kantarosom na stražnjoj strani iz druge polovice 6. stoljeća iz iste crkve,³¹ fragment pluteja s križem iz crkve S. Giovanni in Tuba kod Akvileje iz prve polovine 6. stoljeća,³² plutej s križem na čijim hastama su dvije ptice i paunima sa strane iz crkve S. Maria delle Grazie u Gradu iz druge polovice 6. stoljeća.³³

U novije vrijeme N. Cambi je iznio hipotezu da se križevi izvedeni urezivanjem mogu datirati nešto ranije (u 4.-5. stoljeće), od onih isklesanih u plitkom reljefu, kakav je naš.³⁴ Na osnovi rečenih analogija, fragment pluteja s motivom križa s Gračića može se datirati u 6. stoljeće. Teško je, međutim, reći je li ovaj križ sam ukrašavao naličje pluteja ili je on, kao i navedeni primjeri iz Italije, dio jednog šireg motiva - Kristova monograma sa strane kojega su stajala dva križa ili križa sa strane kojeg su stajale dvije ptice. Pronađeni fragment odviše je malen da bi se o tome mogao dati pozdati sud. Ipak, ispod sačuvane haste križa nema tragova korone, a ona se obično nalazi priljubljena uz nju. Prema tome taj bi motiv otpao. Mogućnost da se radi o motivu križa i dviju nasuprot postavljenih ptica postoji, no takvi su prikazi na tlu Dalmacije vrlo rijetki. S obzirom na brojnost pluteja s jednostavnim prikazom samog križa na tlu Salone i njene okolice, koji se obično klešu visine 90-95 cm i širine 60-80 cm, sklon sam vjerovati da se radi upravo o jednom takvom pluteju.

Treći kameni ulomak, dimenzija 19 x 10 x 7 cm, izrađen je također od vapnenca, ali, za razliku od prethodna dva ulomka, nešto lakšeg, sivkaste boje i krupnijeg zrna. Na jednoj od dužih strana, u plitkom reljefu, tehnikom dvopruta, izveden je motiv stiliziranog, geometrijski prikazanog šesterolisnog cvijeta - rozete (sl. 3., 2.). U nešto dubljem reljefu izrađeni su jedino prostori između krajeva latica cvijeta koji su dobili gotovo trokutasti oblik.

²⁶R. EGGER, 1917, 35 fig. 47, 37 fig. 51.

²⁷N. CAMBI, 1974, 11.

²⁸J. JELIČIĆ - RADONIĆ, 1994, 116, 153.

²⁹*Corpus della scultura altomedievale*, 1974, 99 n.100 T. XXXIX.

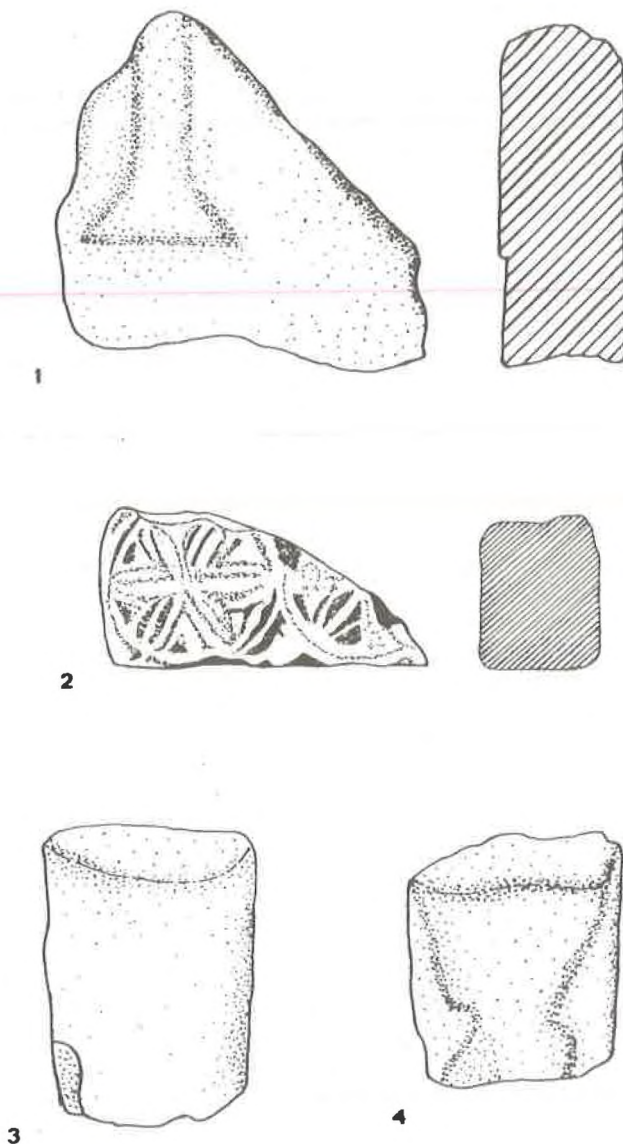
³⁰*Corpus della scultura altomedievale*, 1981, 344 n. 518 T. CLXXX- CI,XXXIV.

³¹*Corpus della scultura altomedievale*, 1981, 342 n. 515 T. CLXXXII

³²*Corpus della scultura altomedievale*, 1981, 303-304 n. 456 T. CLX.

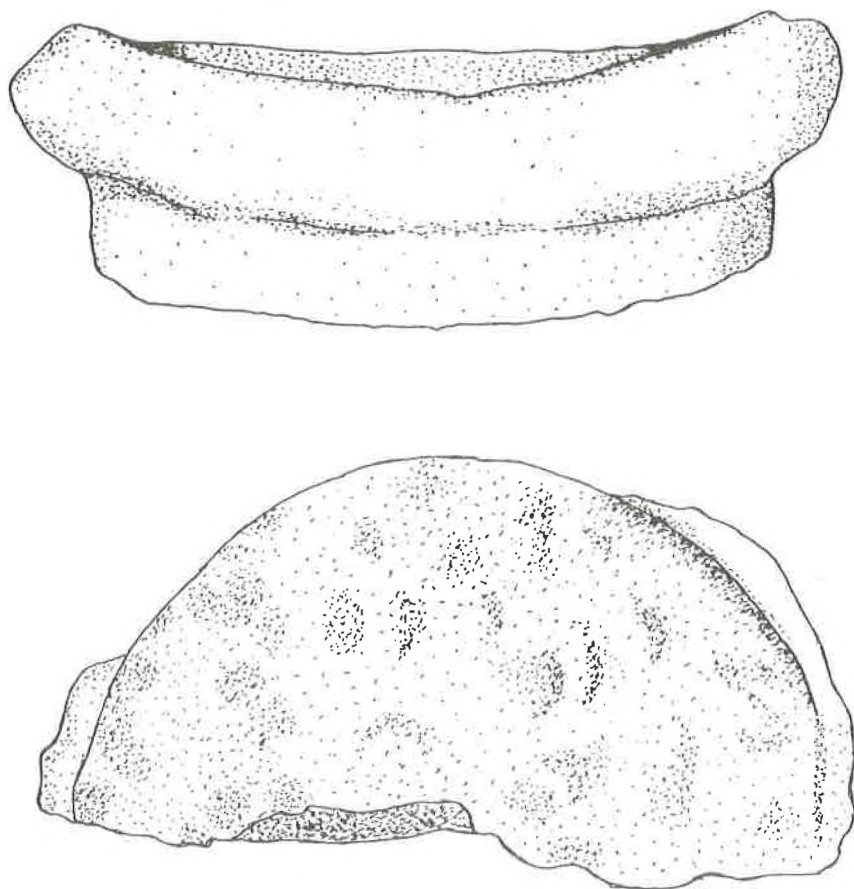
³³*Corpus della scultura altomedievale*, 1981, 399 n. 622 n. T. CCXXVII.

³⁴N. CAMBI, 1981, 10.



Sl. 3. Ulomak ranokršćanskog pluteja s motivom križa (1); ulomak pluteja s geometrijskim motivom rozete (2); stupići oltarne pregrade ispred kuće Davida Javorčića (3). Mj. 1:5.

Fig. 3. Fragment of an early Christian pluteus decorated with cross (1); fragment of pluteus with geometric, rosette-shaped decoration (2); septum columns, in front of David Javorčić's house (3). Scale 1:5.



Sl. 4. Ulomak škropionice (?), bočni presjek (1), pogled odozdo (2). Mj. 1:10.

Fig. 4. Fragment of holy water stoup (?), side section (1), view from beneath (2). Scale 1:10.

Fragment je s tri strane obrađen, ali je potpuno sigurno da to nije iz vremena njegove primarne upotrebe već rezultat naknadnog priklesavanja i korištenja kao spolije. Izvorna je jedino debljina, koja u ovom slučaju iznosi 7 cm.

Ovakav tip rozete nije karakterističan za područje Salone i njene šire okolice i javlja se vrlo rijetko. Isti motiv šesterolisnog stiliziranog cvijeta nalazimo, na primjer, na kockastoj glavici kapitelića stupića oltarne menze, u križnoj bazilici u Saloni, iz kraja 6. stoljeća.³⁵ Duboko u provinciji isti motiv nalazimo na dijelu lijevog arhitrava oltarne pregrade iz Dabravine kod Breze, također iz 6. stoljeća.³⁶ Dok je sličnost kod prvog primjera nedvojbeno, drugi je rađen u nešto plićem reljefu bez dvopruta a vodoravne latice dviju susjednih rozeta su zajedničke. Na talijanskoj strani ovaj motiv nalazimo, na primjer, na ogradi mosta Pons Narsete kod Rima, podignutog 565. godine,³⁷ na pilastru iz crkve S. Lorenzo fuori le mura u Rimu³⁸ i sarkofagu sv. Sekundina iz Troie u Beneventu iz 5.-6. stoljeća.³⁹

Motiv stilizirane rozete pojavljuje se i u predromaničkoj umjetnosti 8.-9. stoljeća, i kod nas i na tlu Italije, no ovaj put ona je izvedena tehnikom udublivanja.⁴⁰ Primjer s Gračića može se s potpunom sigurnošću datirati u 6. stoljeće. Sudeći po debljini fragmenta koja iznosi 7 cm najvjerojatnije je da se radi o ulomku još jednog pluteja.

Na Gračiću je nađen i kapitelić s karakterističnim motivom akantusovih listova⁴¹ (stupić oltarne menze ili oltarne pregrade?), nažalost, danas zagubljen u AMS, a u najnovijoj monografiji *Salona I* objavljen među salonitanskim materijalom.⁴² Dva para stupića s takvim kapitelićima nosili su oltarnu menzu, fragment koje su prije nekoliko godina pronašli V. Delonga i T. Burić.

U dvorištu Davida Javorčića nalaze se danas dva fragmenta stupića, veći sačuvane visine 20 i promjera 14,5 cm i drugi visine 15 i promjera 13,5 cm. Sudeći prema promjeru oni vjerojatnije pripadaju dijelovima oltarne pregrade (sl. 3., 3.).

Na kamenoj gomili dvadesetak metara južno od Crkve sv. Mihovila nađen je još jedan kameni fragment, dimenzija 55 x 28 cm, rađen iz postamenta antičkog stupa. Prema mjestu nalaza i izgledu najvjerojatnije se radi o kamenici, dijelu namještaja jedne od faza koje su prethodile današnjoj Crkvi sv. Mihovila. Okruglog je profiliranog dna i debelih stijenki prostora za držanje vode (sl. 4.).

Na temelju dosad pronađenih ulomaka ranokršćanskog kamenog namještaja bilo bi prerano donositi neke određene zaključke o izgledu i arhitektonskim osobinama ranokršćanskog zdanja na Gračiću. Ipak, činjenica da s Gračića imamo dijelove triju ploča oltarne pregrade govori u prilog postojanju kršćanskog objekta koji nije ljepotom svog dekorativnog sklopa zaostajao za sličnim građevinama Salone i njene okolice. Dodamo li tome vijesti iz starije literature o nalazima mozaika, možemo samo zamišljati kakva nas iznenađenja očekuju u budućim istraživanjima.

³⁵ R. EGGER, 1917, 27 fig. 25.

³⁶ V. RADIMSKY, 1892, 383 sl. 16a, 384 sl. 21.

³⁷ *Corpus della scultura altomedievale*, 1974, 136 n. 98 T. XXII.

³⁸ *Corpus della scultura altomedievale*, 1974, 264 n. 284 T. LXIX.

³⁹ *Corpus della scultura altomedievale*, 1966, 84-86 n. 75 T. XXXIVb.

⁴⁰ Usp. I. FISKOVIĆ, 1970, 184 sl. 12.

⁴¹ I na ovom podatku zahvaljujem M. Lozi.

⁴² *Salona I*, pl. XXIII, LXXI.

c) Pitanje ubikacije *Unione id est Musaro*

Sve što je u uvodnom dijelu teksta rečeno o Gračiću, interpretirani primjerci antičkog novca i posebice fragmenti kamenog namještaja ranokršćanske crkve, nedvosmisleno pokazuju da se na njemu nalazilo značajno kasnoantičko naselje refugijskog karaktera tj. kastrum. To je uočio još S. Rutar zapažajući u njegovu položaju odlike, kako ga on naziva, *castelluma*.⁴³ Raspravljajući o arheološkim nalazima s Gračića, F. Bulić je ubicirao na njegovu mjestu jednu od dvije kasnoantičke civitates koje od antičkih vrela donosi jedino Anonimni Ravenjanin, u obliku ekvacije *Unione id est Musaro*.⁴⁴ Ubikacijom *Unione id est Musaro* i Gedate bave se ranije Alačević i Kaer. Prvi Gedate traži na pravcu od Kučina i Mravinaca do Strožanca, a za *Unione id est Musaro* smatra da je koruptela od "sub monte Musaro".⁴⁵ Kaer je napao takvo mišljenje zalažući se zajedno s Tomaschekom za ubikaciju *Unione* u Tugare.⁴⁶ I dok je položaj Gedate, što filološkom analizom⁴⁷ što arheološkim istraživanjima (pri tome mislim na otkriće ranokršćanskog sklopa u Gatima), danas, čini se, konačno utvrđen, položaj *Unione id est Musaro* ostaje i dalje predmet rasprave.

Ravenjaninovo djelo nastalo je na temeljima mnogih antičkih geografskih djela i itinerara kojima se on obilato koristio (Provin, Marcel, Maksimin). J. Medini vidi u njegovu opisu i nabranjanju naselja Dalmacije dva sloja - jedan iz doba istočnogotske vlasti, koji datira između 538.-551. godine, i drugi iz 6.-7. stoljeća, dakle nakon nastanka Ravenjaninovog djela, koji se očituje u upotrebi ekvacija.⁴⁸

Opisujući naselja od Narone prema Saloni, Ravenjanin kreće od juga prema sjeveru (4., 16, 208-209):

Narrona - Biston - Aronia id est Mucru - Oneo - Netrate - Petinitis - Epitio - Unione id est Musaro - Gedate - Spalathron - Salona.

Na drugom mjestu (5., 14, 380) Ravenat još jednom navodi naselja u istom smjeru:

Narrona - Praetoria - Biston - Aronia - Oneon - Nerente - Ionopen - Spalathrum - Dianion - Salona

Identičan niz naselja samo u nešto izmijenjenoj transkripciji nalazimo i kod Gvida, pisca iz 11. stoljeća (114-115):

Narona - Praegoria - Biston - Aronix - Oneon - Nerente - Iunope - Splathon.

Za razliku od Rav. 4., 16, kod Rav. 5., 14 i Guid. 114 ispušteni su Petinitis i Epitio, dodan Dianion, a u novoj transkripciji dat *Unione id est Musaro - Ionopen (Iunope)*.

⁴³ Usp. bilj. 12.

⁴⁴ M. PINDAR - G. PARTHEY, 1860, 4., 16; F. BULIĆ, 1901, 40. *Gedate* Bulić ubicira na lokalitet Lišće u Srinjinama, ali dopušta mogućnost i da su se *Gedate* nalazile na Gračiću a *Unione* u Srinjinama.

⁴⁵ G. ALAČEVIĆ, 1891, 44.

⁴⁶ P. KAER, 1891, 184.

⁴⁷ A. MAYER, 1957, 148.

⁴⁸ J. MEDINI, 1978, 71, 74.

Ravenjaninovi kriteriji pri nabranjanju naselja u poglavlju o Dalmaciji nisu sasvim jasni. On zahvaća i naselja na obali i u bližem i dubljem zaleđu provincije. Koristeći različite izvore, prije svega itinerare, Ravenjanin nastoji uskladiti i dovesti u logičan slijed njihove podatke. Tako se događa da jedan niz naselja, koji u biti predstavlja određenu komunikaciju, jednostavno prekine i pređe na novi, pa se događa da neka naselja spomene i više puta (Nadin - Nedisso, Edino; Arauzona - Arausina, Erausina). Različita transkripcija imena istih mjesta samo su potvrda brojnosti izvora kojima se služio Ravenjanin, iako to može biti i odraz kasnijih redakcija.

U tom smislu treba gledati i na spomen *Unione id est Musaro* i *Gedate*. Nakon niza: Netrate (Jesenice), Petinitis (Podstrana), Epitio (Stobreč) i nizanja naselja od juga prema sjeveru, Ravenjanin u 4., 16 skreće s dotadašnjeg smjera (trase) a time, vjerujem, i predložka kojim se služi. Ako *Gedate* treba tražiti u Gatima kod Omiša,⁴⁹ onda se *Unione id est Musaro* može nalaziti samo na trasi vicinalnog puta od Stobreča preko Žrnovnice, kroz srednja Poljica (današnji put Žrnovnica - Srinjine - Tugare ili Žrnovnica - Sitno - Dubrava) do Gata. Takav zaključak nameće i kontekst u kome se toponim *Musaro* javlja u ranosrednjovjekovnim ispravama. U Trpimirovoj darovnici iz 852. g. spominju se *Masaro* i *Tugari*;⁵⁰ u Zvonimirovoj darovnici iz 1078. navode se "uillarum atque terrarum Serenine, Gatte, Tugari, Osici, Debric, Dlanoce, Vollari et Cremene que posite sunt infra montes Massari..."⁵¹ Očigledno je da *Unione* i njegovu ekvaciju *Musaro* treba tražiti negdje u zapadnom dijelu srednjih ili gornjih Poljica, za koje ovo ime vezuju srednjovjekovne isprave.⁵² Ne ulazeći ovdje u raspravu o značenju izraza "id est", tj. treba li u njemu tražiti dva naselja od koji jedno nastaje na ruševinama drugoga, pokraj tog drugoga ili dva naselja kod kojih se u ono drugo u ekvaciji stiže preko prvoga, jer se u krajnjem slučaju ipak radi o dva različita lokaliteta, pogledajmo što u prilog ubikaciji naselja *Unione id est Musaro* govore arheološki ostaci.

Na cijelom području od Stobreča do Gata najbrojniji su arheološki nalazi, osobito iz antičkog perioda, na prostoru Žrnovnice i Srinjina. Nalazi s lokaliteta Vrbovnik, Privor, iz okolice Crkve Blažene Djevice Marije i, naravno, Gračića u Žrnovnici, te s lokaliteta Lišće, Bašča, Podvodje u Srinjinama,⁵³ dokazuju postojanje značajnih antičkih naselja. Arheološki ostaci koji bi ukazivali na aglomeraciju obrambenog karaktera nađeni su samo u Žrnovnici, na Gračiću.

⁴⁹ Zadnji koji se bavio ubikacijom *Gedate* i *Unione id est Musaro* je S. ČAČE, 1994, str. 194-198; ISTI, 1993, 369, 403.

⁵⁰ F. RAČKI, 1877, 4-5; J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, 1967, 5-6.

⁵¹ F. RAČKI, 1877, 114; J. STIPIŠIĆ - M. ŠAMŠALOVIĆ, 1967, 160.

⁵² Slično mišljenje da *Gedate* i *Unione id est Musaro* treba tražiti negdje na pravcu Gata - Srinjine - Stobreč ima i I. BOJANOVSKI, 1977, 131.

⁵³ Natpisi i drugi arheološki nalazi iz Srinjina uglavnom potječu s lokaliteta Lišće, istočno od današnje župne crkve sv. Marije u centru mjesta: *CIL* III, 3 8544 = 12814, 8551, 14641, 146481, 146501, 14653, 14655, 14657; *BASD*. 31, 1908, 76 n. 3863A; F. Bulić, 1915, 43 n. 4748A, 4749A, 44 n. 4522A, 4547A, 4548A, 4565A, 45 n. 4566A, 4567A, 4631A; F. OREB, 1985, 86-90.

Drugi lokaliteti dali su manje nalaza: Pod Damnjača - F. BULIĆ, 1908, 75 n. 3768-3772, 76 n. 3807, 3808; Bašča - D. RENDIĆ-MIOČEVIĆ, 1950-1951, 212 n. 3, 213 n. 4-6; Podvodje - F. BULIĆ, 1894, 65 n. 1988 (= *CIL* III, 3 1927). Očito je Bulić bio u pravu kada je pretpostavio da oko lokaliteta Lišće treba tražiti ostatke značajnijeg rimskog naselja.

Indicija o takvom naselju na području Srinjina nema, što naravno ne znači da nova otkrića neće možda promijeniti tu činjenicu. Iz Žrnovnice, najvjerojatnije s Gračića, potječe brončani okov pojasne kopče ukrašene tehnikom *cloisonne*.⁵⁴ Na Gračiću je dokazano postojanje ranokršćanske crkve. Štoviše, u samoj Žrnovnici, na mjestu današnje crkve Blažene Djevice Marije, treba tražiti ostatke još jednog takvog objekta.⁵⁵ Ranokršćanski objekt u Srinjinama nije otkriven, no po mom sudu krije se u temeljima Crkve sv. Marije.⁵⁶

Svoju važnost Gračić zadržava i u ranom srednjem vijeku, o čemu svjedoče slučajni grobni nalazi ranosrednjovjekovnog nakita. Oni su upisani u inventarnu knjigu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (kovine) pod brojem 81-83, 135 i 425.⁵⁷

Najvažniji nalaz predstavlja velika srebrna, jednojagodasta naušnica - ukosnica (sl. 5., 1.). Jajolika jagoda spojena je iz dva dijela a spoj je prekriven dvostrukom tordiranom filigranskom žicom. Na površini jagode aplicirane su, također, filigranskom žicom, četiri kruga. Prostor između njih ispunjen je granulacijom u motivu malih trokutića.

Fragmentarno su sačuvane dvije trojagodaste naušnice. Prvoj od njih (sl. 5., 2.) sačuvan je donji lijevi dio karičice, tri jagode, a na krajnjoj desnoj od njih ušica za kopčanje. Naušnica je izrađena od srebra ali su uočljivi i tragovi pozlate. Kuglaste jagode također su spojene iz dva dijela uvijenom tordiranom žicom preko spoja. Površina jagoda ukrašena je granulacijom u obliku malih trokutića. Druga trojagodna naušnica (sl. 5., 3.) slabije je sačuvana. I ona je izrađena od srebra s tragovima pozlate. Sačuvale su se samo dvije krajnje lijeve jagode a nedostaje desna jagoda s cijelom karikom. Ukras je identičan prethodnoj. S obzirom na identičnu tehničku izvedbu i dimenzije (promjera su 3 cm) najvjerojatnije se radi o paru naušnica iz istog groba.

Grobni nalaz bez podataka predstavlja i brončani okrugli praporac, koji je na donjoj strani rastvoren na jednake četvrtine. Uška mu je tordirana blagim ukošenim linijama a tijelo nešto dubljim, okomitim linijama (sl. 5., 5.). Takvi praporce su inače vrlo rijetki, a iz Dalmatinske Hrvatske poznato je svega nekoliko komada.

Zadnji nalaz predstavlja lijevani srebrni prsten. Ima kariku polukružnog presjeka koja završava krunom. Na njoj je izrađena elipsoidna kaseta u koju je postavljeno crvenkasto stakleno zrno (sl. 5., 4.). Takvo prstenje također je relativno rijedak inventar starohrvatskih grobova 9. i 10. stoljeća.

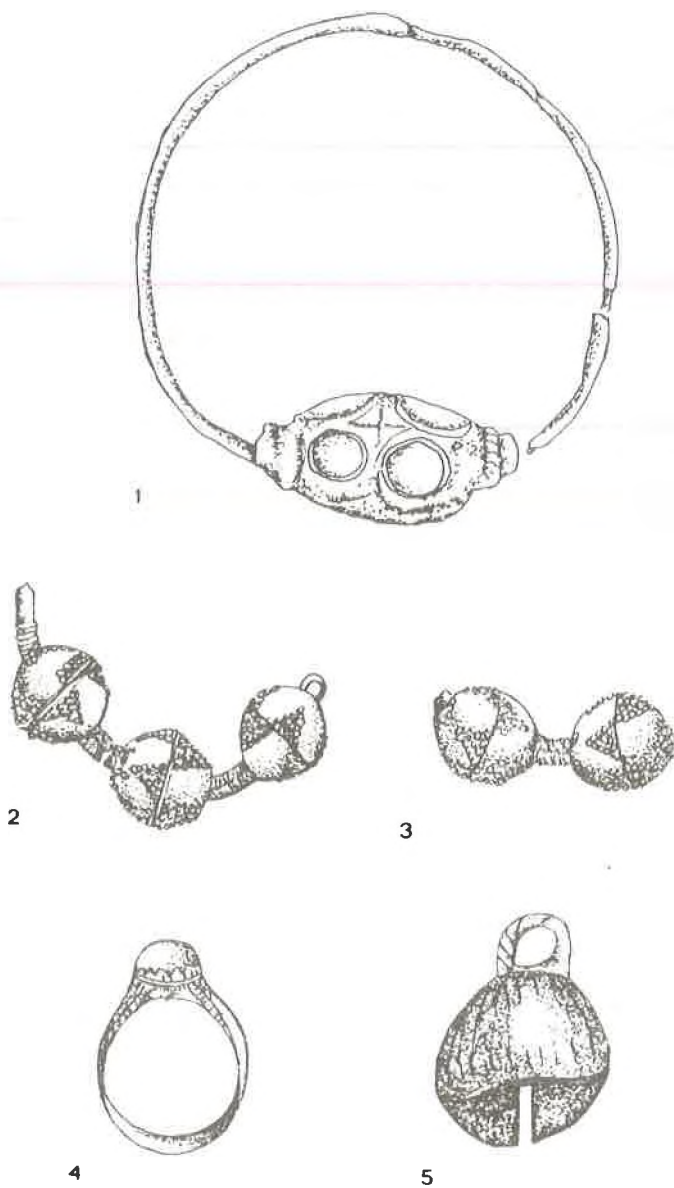
Prema tehničkoj izradbi i oblicima, koju u prvom redu karakterizira upotreba fine granulacije i filigrana, primjerci ranosrednjovjekovnog nakita iz Žrnovnice mogu se svrstati u mlađu fazu starohrvatske materijalne kulture, datiranu

⁵⁴ F. BUŠKARIOL, 1985, 85-86 sl. 1d. Nalazište okova je nepoznato no prema arheološkoj topografiji Žrnovnice pouzdano bi se trebalo raditi o nalazu s Gračića.

⁵⁵ Na to bi upućivao dio teksta jednog fragmentarnog natpisa - PONERE V... FERET ECL(ESIAE ?) i fragment stupića oltarne pregrade, promjera 12 cm s urezanim Kristovim monogramom - F. BULIĆ, 1899, 52 n. 2633 i 2634.

⁵⁶ F. OREB, 1985, 90, je traži na osnovi ostataka mozaika od bijelih kockica na lokalitetu Lišće. Po mom mišljenju ne radi se o crkvi nego o antičkoj cistemi.

⁵⁷ Na ovom mjestu zahvaljujem kolegici V. Delongi koja mi je ukazala na nalaze, i ravnatelj muzeja gosp. Anti Miloševiću, koji mi je dozvolio da publiciram taj materijal.



Sl. 5. Ranosrednjovjekovni nakit s Gračica (1-5). Mj. 1:1.
Fig. 5. Early Medieval jewellery from Gračica (1-5). Scale 1:1.

između 9. i 12. stoljeća.⁵⁸ Oni su, nadalje, i svjedočanstvo da je u tom periodu na mjestu današnje crkvice Sv. Mihovil najvjerojatnije stajala predromanička sakralna građevina, oko koje se formiralo srednjovjekovno groblje. Možda je upravo spomenuta kamenica, pronađena u neposrednoj blizini crkve, dio njena kamenog namještaja. Možemo samo nagađati kada je i kako porušena ta građevina. Možda bi uzroke njena rušenja trebalo tražiti u provali Mongola 1242. godine.

Nasuprot Gračiću materijala ranosrednjovjekovnog karaktera u Srinjinama nema.⁵⁹

Kontinuitet života na Gračiću dokaz je i njegova izvanrednoga geoprometnog položaja. Kao što su Gate važno raskrižje prema Zadvarju, Zagvozdu i dalje u unutrašnjost,⁶⁰ tako je i Žrnovnica na zapadnom ulazu u Poljica, na putu od Salone i Epetija prema srednjim i gornjim Poljicima, i obratno. U tom smislu i ime *Unione* trebalo bi označavati raskrižje - spajalište važnih putova. Ime *Musaro* koje Ravenjanin donosi u ekvaciji s *Unione*, trebalo bi isto tako značiti da su se oba naselja nalazila u neposrednoj blizini Mosora ili negdje na njegovim pristrancima.⁶¹ Tome bi položaj Gračića odlično odgovarao, za razliku od Srinjina koje su ipak podalje od njega. Jedini položaj koji još dolazi u obzir, po mom mišljenju, bilo bi selo Sitno Gornje.⁶²

Na kraju osvrnimo se još jednom na zaključke koji se nameću iz analize Ravenjaninovih podataka i arheološke situacije na terenu:

- Ako *Gedate* treba tražiti na mjestu današnjih Gata kod Omiša, što je, vjerujem, nakon otkrića ranokršćanskog kompleksa gotova stvar, tada je položaj *Unione id est Musaro* moguće tražiti samo na zapadu srednjih i gornjih Poljica. Koncentracija antičkih ostataka dozvoljavala bi ubicaciju jednog od dvaju naselja iz ekvacije na Gračić. Drugo mjesto iz ekvacije trebalo bi pak tražiti u Žrnovnici ili Srinjinama. U prilog tome govorili bi i njihovi položaji, Žrnovnice kao važnog prometnog raskrižja od Salone i Epetija prema Poljicima i obratno, i Srinjina na pravcu prirodnog puta (sinklinale) kroz srednja Poljica.

- Nalazi kasnoantičkog novca, ranokršćanskih fragmenata, okova pojasnice kopče iz doba seobe naroda i ranosrednjovjekovnog nakita, ukazuju na značajno kasnoantičko naselje, očito refugijskog karaktera, koje svoj život nastavlja i po izmaku antike. Takav kontinuitet života najrječitiji je dokaz o važnosti njegova

⁵⁸ D. JELOVINA, 1976, *passim*.

⁵⁹ Najbliži ranosrednjovjekovni materijal nađen je na lokalitetu Grebčine u Naklčama, između Tugara i Omiša. Istraživanjima je rukovodila V. Delonga. Materijal iz dvadeset grobova 9. stoljeća je neobjavljen.

⁶⁰ I. BOJANOVSKI, 1977, 131-132 bilj. 168 i 169.

⁶¹ Njegovo antičko ime *Massaron* saznajemo iz "*Acta S. Domii*" kod D. FARLATI, 1751, 415-425; A. MAYER, 1957, 221.

⁶² Da je područje od Gračića preko Sitnog do sela Dubrave, dakle gornji dio srednjih Poljica, imalo veliku važnost u predrimsko i rimsko doba, osobito u stočarskoj privredi Ilira, dokazuju dva arheološka nalaza. Kilometar zapadnije od Crkve sv. Luke u Dubravi nađen je terminacijski natpis o razgraničenju Pituntina i Narestina (usp. *BASD.* 13, 1890, 145 i d.), a pod gradinom kod Crkve sv. Kuzme i Damjana, točnije kod Crkve sv. Roka u zaseoku Grujice, nađena je brončanodobna ostava i prahistorijski grobovi (usp. P. KAER, 1897, 245-271). Zaseoci Sitna Gornjeg - Gabrići, Peñičići i Grujice - najudaljeniju su mjesta na Mosoru do kojih se može doći kolskim putem, danas vjerojatno kao i u antici. Ovakav položaj izvanredno bi se mogao povezati s toponimom *Musaro*.

položaja. Sve to, kao i smještaj na obroncima Mosora, dopuštaju mogućnost da se na mjestu Gračića ponajprije traži drugo naselje iz Ravenjaninove ekvacije - *Musaro*.

Ipak, ne treba odbaciti ni još jednu mogućnost, da se pod imenom *Unione* krije zapravo cijela Žrnovnica s Gračićem, dok bi *Musaro* bilo sveobuhvatno ime za kasnoantička naselja (drugim riječima oblast) u današnjim srednjim i gornjim Poljcima.

LITERATURA

- ALAČEVIĆ J., 1891. - Josip Alačević, Brevi cenni sulla via litorale romana fra Salona e Narona, *BASD*, 14.
- ABRAMIĆ M., 1927. - Mihovil Abramić, Bareljef sv. Jurja (?) u Žrnovnici, *SHP*, n. s., 1-2.
- BOJANOVSKI I., 1977. - Ivo Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine, *Godišnjak ANUBiH*, 15.
- BEZIĆ - BOŽANIĆ N., 1966. - Nevenka Bezić-Božanić, Žrnovnički spomenici, *PPUD*, 16.
- BULIĆ F., 1885-1915. - Frane Bulić, Iscrizioni inedite, *BASD*, 8, 1885; 11, 1888; 13, 1890; 16, 1893; 17, 1894; 18, 1895; 22, 1899; 23, 1900; 24, 1901; 27, 1904; 31, 1908; 38, 1915.
- BUŠKARIOL F., 1985. - Frane Buškariol, Nakit ukrašen tehnikom cloisome, *VAHD*, 78.
- CAMBI N., 1974. - Nenad Cambi, *Starokršćanska bazilika i benediktinski samostanski kompleks u Stobreču*, Split.
- CAMBI N., 1981. - Nenad Cambi, Križ na zapadnim vratima Dioklecijanove palače, *KB*, 11-12.
- CORPUS della scultura altomedievale*, Centro Italiano di studi sull'alto medioevo V, Spoleto 1966; VII, tomo tertio, Spoleto 1974; VII, tomo quinto, Spoleto 1974; X, Spoleto 1981.
- ČAČE S., 1993. - Slobodan Čače, Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina, *Diadora*, 15.
- ČAČE S., 1994. - Slobodan Čače, Gedate kod anonimnog pisca iz Ravene, u *Gata - crkva Justinijanova doba*, Split.
- DYGGVE E. - EGGER R., 1939. - Ejnar Dyggve- Rudolf Egger, *Forschungen in Salona*, III, Wien.
- EGGER R., 1917. - Rudolf Egger, *Forschungen in Salona*, I, Wien.
- FARLATI D., 1751. - Daniele Farlati, *Illyrici sacri tomus primus*, Venetis.
- FISKOVIĆ I., 1970. - Igor Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kraj Splita, *AHID*, 12.
- JELIČIĆ - RADONIĆ J., 1994. - Jasna Jeličić-Radonić, Ranokršćanski kompleks u Gatima, *Gata - crkva Justinijanova doba*, Split.
- JELOVINA D., 1976. - Dušan Jelovina, *Starohrvatske nekropole*, Split.
- KAER P., 1891. - Petar Kaer, Sull'ubicazione di alcune localita romane lungo l'antica strada litorale fra Salona e Narona, *BASD*, 14.
- KAER P., 1897. - Petar Kaer, Prvo brončano nalazište u Dalmaciji, *GZM*, 9.

- MAYER A., 1957. - Anton Mayer, Die Sprache der alten Illyrier, *Schriften der Balkankommission, I*, Wien.
- MEDINI J., 1978. - Julijan Medini, O nekim kronološkim i sadržajnim značajkama poglavlja o Dalmaciji u djelu *Cosmographia* anonimnog pisca iz Ravene, Putevi i komunikacije u antici, *Materijali SADJ*, 12, Peč.
- OREB F., 1985. - Franko Oreb, Zaštitna arheološko - sondažna istraživanja na starom groblju u Srinjinama, *KB*, 16.
- PINDAR M. - PARTHEY G., 1860. - M. Pindar - G. Parthey, *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographia*, Berlin.
- RAČKI F., 1877. - Franjo Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb.
- RADIMSKY V., 1892. - V. Radimsky, Crkvena razvalina u kotaru visočkom u Bosni, *GZM*, 1.
- RENDIĆ - MIOČEVIĆ D., 1950-1951. - Duje Rendić-Miočević, Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije, *VAHD*, 53.
- ROMAN Imperial Coinage*, C. H. V. Sutherland - R. A. G. Carson, London 1981, sv. 1-9.
- SALONA I, *Sculpture architecturale*, Rome-Split 1994.
- STIPIŠIĆ J. - ŠAMŠALOVIĆ M., 1967. - Jakov Stipišić - Miljen Šamšalović, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Zagreb.
- UGLEŠIĆ A., 1993. - Ante Uglešić, Neobjelodanjeni nalazi preromaničke kamene plastike s područja sjeverne Dalmacije, *RFFZd*, 31(18).
- VEŽIĆ P., 1992. - Pavaša Vežić, Ulomak starokršćanskog pluteja iz Posedarja nedaleko od Zadra, *Diadora*, 14.

Dražen Maršić: NEW FINDS FROM THE SITE OF GRAČIĆ IN ŽRNOVNICA AND THE QUESTION OF *UNIONE ID EST MUSARO* (Rav. IV, 16) LOCATION

S u m m a r y

Mount Gračič (131 m) is the most important archaeological site in Žrnovnica. It has been continuously inhabited from prehistoric till present times. The greatest number of all finds come from the Antiquity, precisely, from the Principate and Dominate periods. In this paper the author deals with the finds of late-Roman coins and fragments of stone church furnishings. The latter ones prove the existence of a late-Roman settlement (*refugium*) of considerable size as well as an early Christian church situated on the location of the present St. Michael church. Finds of the pre-Romanesque jewellery show that Gračič keeps its importance and life continuity in the subsequent periods.

Further the author compares archaeological finds with the only historical sources that mentions two late-Roman civitates - *Gedate* and *Unione id est Musaro* - along the road passing through the central part of Poljica region leading down to the sea near Stobreč (Ravenat, *Cosmography*, IV, 16; V, 14). On the basis of the location of *Gedate* to Gata near Omiš and of general archaeological topography of the area in question, the author has no doubts that Gračič should be identified with one of the settlements from Ravenat's equation *Unione id est Musaro*. The most probable location of *Unione* should be looked for either in Žrnovnica or in Srinjine, while Gračič should fit best for *Musaro*.

1



2



T. I. Pogled na Gračič iz smjera jugozapada (1); sanduk sarkofaga na položaju Dvori, jugoistočno od Gračića (2).

Pl. I. View on Gračič from south-west (1); sarcophagus chest from Dvori, south-east from Gračič (2).



T. II. Crkva sv. Mihovila na Gračiču (1); ulomak ranokršćanskog pluteja s motivom skvama iznad nadvratnika Crkve sv. Mihovila (2).

Pl. II. St. Michael Church on Gračič (1); fragment of an early Christian pluteus decorated with squamae, above St. Michael Church door (2).